

Бичук І. О.

к. філос. н., доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
факультет педагогічної освіти та соціальної роботи
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Червона С. П.

к. е. н., доцент кафедри статистики, ІТ та математичних методів в економіці
обліково-статистичний факультет
Національна академія статистики, обліку та аудиту

Волченко Н. В.

к. е. н., доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин
юридичний факультет
Сумський національний аграрний університет

**СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПІДВИЩЕННЯ
ЧИ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ**

**SOCIAL MOBILITY IN MODERN SOCIETY: A STUDY OF FACTORS
INFLUENCING THE INCREASE OR DECREASE OF SOCIAL STATUS**

Соціально-політичні виклики, які постають перед сучасним українським суспільством, принципово змінюють перебіг життя абсолютної більшості громадян. Воєнний стан сприяє прискоренню трансформаційних процесів, що зазвичай відповідають загальносвітовому цивілізаційному руху. Це цілком стосується й такого важливого явища, як соціальна мобільність, тобто перехід з однієї соціальної позиції на іншу. Передбачається, що дослідження факторів, які впливають на зміну соціального статусу, допоможуть з'ясувати специфіку

соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві. Таким чином, мета дослідження полягала в емпіричному вивченні факторів, які впливають на зміну соціального статусу. Теоретико-методологічний аналіз дозволив дійти висновку, що основними чинниками, які зумовлюють зміни в соціальному статусі, є гендерний, віковий, соціальний, національний, культурний, освітній, професійний, сімейний, матеріальний та територіальний фактори. Емпіричне дослідження виявило, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність насамперед із суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними. Разом із тим вибірка є неоднорідною, тому в різних групах вага того чи іншого фактора соціальної мобільності визначається неоднаково. Кластерний аналіз виявив, що респондентів можна розподілити за п'ятьма кластерами. Представники першого кластера вважають більш значущою соціальну обумовленість; представники другого кластера орієнтуються насамперед на індивідуально-особистісні характеристики; представники третього кластера визначають важливість усіх факторів; представники четвертого кластера визнають принциповість впливу індивідуально-особистісних характеристик та найближчого оточення; представники п'ятого кластера вагаються у виборі конкретних факторів і сумніваються в принциповій вимірюваності чинників соціальної мобільності. Здійснений аналіз виявив, що в сучасному українському суспільстві представлені різні погляди на природу й обумовленість соціальної мобільності.

Ключові слова: соціальна стратифікація, вертикальна мобільність, горизонтальна мобільність, економічні впливи, освітні можливості, культурний капітал, професійне зростання, мережі зв'язків, гендерна нерівність, політика соціального захисту.

The socio-political upheavals experienced by modern Ukrainian society fundamentally change the course of life of the absolute majority of citizens. The military situation contributes to the acceleration of transformational processes that usually correspond to the global civilizational movement. This fully applies to such

an important phenomenon as social mobility, that is, the transition from one social position to another. It is assumed that the study of the factors influencing the change in social status will help clarify the specifics of social mobility in modern Ukrainian society. Thus, the purpose of the study was to empirically study the factors that influence the change in social status. The theoretical and methodological analysis made it possible to conclude that the main factors that cause changes in social status are the gender factor, age, social, national, cultural, educational, professional, family, material and territorial factors. Empirical research revealed that, in general, respondents tend to associate social mobility more with subjective factors than with objective ones. At the same time, the sample is heterogeneous, so the weight of one or another factor of social mobility is determined differently in different groups. Cluster analysis revealed that the respondents could be divided into five clusters. Representatives of the first cluster consider social conditioning to be more significant; representatives of the second cluster focus primarily on individual and personal characteristics; representatives of the third cluster determine the importance of all factors; representatives of the fourth cluster recognize the importance of the influence of individual and personal characteristics and the immediate environment; representatives of the fifth cluster hesitate to choose specific factors and doubt the fundamental measurability of social mobility factors. The conducted analysis showed that in modern Ukrainian society there are different views on the nature and conditioning of social mobility.

Key words: social stratification, vertical mobility, horizontal mobility, economic influences, educational opportunities, cultural capital, professional growth, networks of connections, gender inequality, social protection policy.

Постановка проблеми. Численні виклики, характерні для сучасного українського суспільства, докорінно змінюють перебіг життя абсолютної більшості громадян. Воєнний стан прискорює трансформаційні процеси, які зазвичай розвиваються відповідно до загальносвітових цивілізаційних рухів. Це цілком стосується й такого важливого явища, як соціальна мобільність.

Концептуалізація поняття [8] дозволяє схарактеризувати його як перехід з однієї соціальної позиції на іншу. Передбачається, що дослідження факторів, які впливають на зміну соціального статусу, допоможуть з'ясувати специфіку соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наявних наукових публікацій, присвячених зазначеній проблематиці, дозволяє класифікувати їх за трьома основаними напрямками: 1) поняття й сутність соціальної мобільності як явища (А. Аязбаєва [1], Ю. Завацький [4], І. Конюкова [5]); 2) механізми соціальної мобільності (Я. Біляєв [2], І. Краснощок [6], В. Кривошеїн [7]); 3) особливості соціальної мобільності в Україні (О. Буряк [3], О. Остапенко [9], О. Садовніков [10]). Водночас емпіричних досліджень, що базуються на визначенні факторів соціальної мобільності, у науковій літературі не виявлено. Це дозволило сформулювати мету й завдання дослідження.

Мета статті — здійснити емпіричне дослідження факторів, що впливають на зміну соціального статусу. Відповідно до мети визначено такі завдання: 1) розробка соціологічного опитувальника з переліком чинників соціальної мобільності; 2) формування вибірки в кількості 100 осіб; 3) збір результатів самоопитування респондентів за допомогою Google Forms; 4) математичний підрахунок отриманих результатів; 5) формування та характеристика груп респондентів відповідно до оцінки факторів соціальної мобільності. Усі статистичні розрахунки (арифметичне середнє, кластерний аналіз) виконано за допомогою програми Statistica 10.0.

Виклад основного матеріалу. Загалом під соціальною мобільністю розуміють «переміщення людських спільнот або індивідів у соціальній структурі суспільства, зміну соціального статусу або приналежності до певної верстви населення» [1, с. 1064]. Можна погодитися з тим, що «у ситуації глобальних перетворень, пов'язаних з політичними та соціально-економічними змінами, гостро постає проблема соціальної мобільності особистості. З одного боку, сучасні умови дійсності розширили можливості

людини, з іншого – наявна наразі нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових умов її буттєвості, зокрема в період криз» [4, с. 47]. Таким чином, емпіричне виявлення факторів, що впливають на підвищення чи зниження соціального статусу, є нагальною потребою сучасного українського суспільства.

Опитувальник складався з 10 пунктів, зміст кожного з яких респонденти оцінювали відповідно до власних поглядів на сутність та особливості соціальної мобільності: 1) гендерний фактор; 2) віковий фактор; 3) соціальний фактор; 4) національний фактор; 5) культурний фактор; 6) освітній фактор; 7) професійний фактор; 8) сімейний фактор; 9) матеріальний фактор; 10) територіальний фактор. Кожний параметр оцінювався за трибальною шкалою, де 1 – це низька значущість впливу фактора на соціальну мобільність, 2 – середня, 3 – висока. Якісно-кількісний склад вибірки представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Вибірка осіб, що взяли участь в опитуванні щодо факторів соціальної мобільності у сучасному суспільстві

Гендер	Вік		
	18-29 років	31-45 років	46-60 років
Чоловіки	20	17	13
Жінки	18	20	12

Джерело: власна розробка авторів

Здійснене дослідження дозволило з'ясувати наступне:

1) низьку значущість гендерного фактора обрали 23% опитаних, середню – 46%, високу – 31%;

2) низьку значущість вікового фактора зафіксували 17% респондентів, середню – 45%, високу – 38%;

3) низьку значущість соціального фактора продемонстрували 18% опитаних, середню – 49%, високу – 33%;

4) низьку значущість національного фактора продемонстрували 36% респондентів, середню – 43%, високу – 21%;

5) низьку значущість культурного фактора визначили 15% опитаних, середню – 51%, високу – 34%;

6) низьку значущість освітнього фактора обрали 13% респондентів, середню – 42%, високу – 45%;

7) низьку значущість професійного фактора зафіксували 10% опитаних, середню – 51%, високу – 39%;

8) низьку значущість сімейного фактора продемонстрували 28% респондентів, середню – 47%, високу – 25%;

9) низьку значущість матеріального фактора показали 14% опитаних, середню – 50%, високу – 36%;

10) низьку значущість територіального фактора визначили 26% респондентів, середню – 48%, високу – 26%.

Обчислення арифметичного середнього показало, що за порядком зменшення значущості впливу на соціальну мобільність фактори розташовуються наступним чином: освітній (2,32); професійний (2,29); матеріальний (2,22); віковий (2,21); культурний (2,19); соціальний (2,15); гендерний (2,08); територіальний (2,00); сімейний (1,97); національний (1,85). Отримані результати засвідчують, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність насамперед із суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними.

Для більш чіткого розуміння особливостей досліджуваного явища було здійснено кластерний аналіз (табл. 2, рис. 1).

Таблиця 2

**Середні значення кластерів, що об'єднують респондентів
за оцінкою факторів соціальної мобільності**

Фактори	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5
Гендерний	1,640000	2,714286	2,437500	2,666667	1,500000
Віковий	1,960000	2,428571	3,000000	3,000000	1,423077
Соціальний	2,520000	1,952381	3,000000	2,000000	1,500000
Національний	1,520000	2,095238	2,437500	2,666667	1,230769
Культурний	1,960000	2,809524	2,750000	2,333333	1,500000

Освітній	2,240000	2,333333	3,000000	3,000000	1,653846
Професійний	2,240000	2,761905	3,000000	2,000000	1,653846
Сімейний	1,840000	2,095238	2,437500	3,000000	1,230769
Матеріальний	2,320000	2,333333	3,000000	2,333333	1,500000
Територіальний	1,920000	1,904762	2,750000	3,000000	1,230769

Джерело: власна розробка авторів

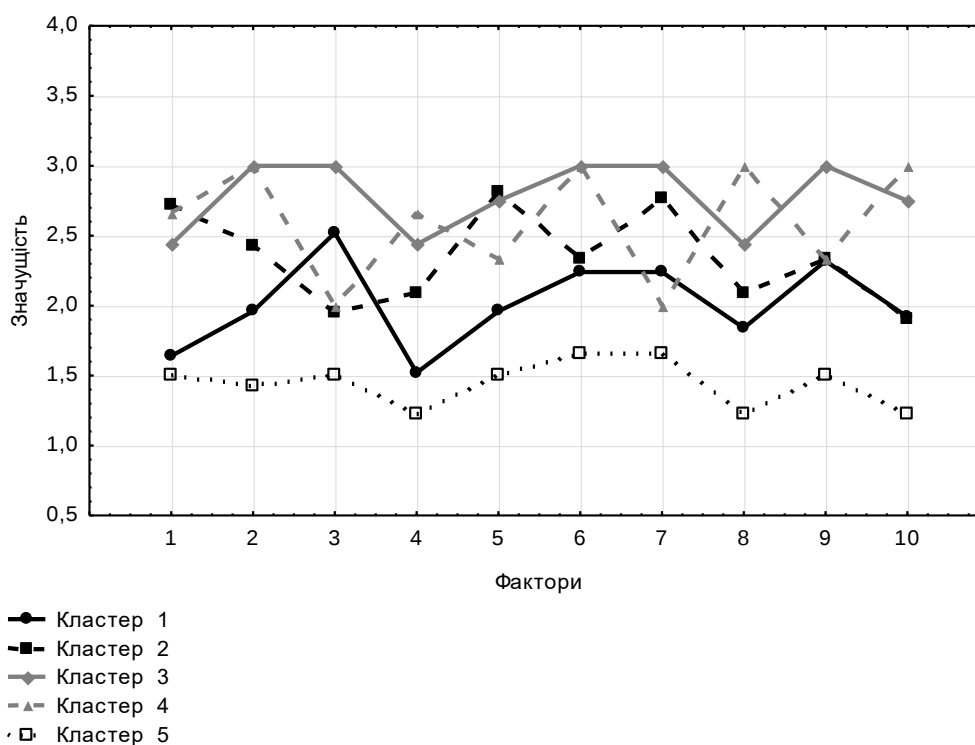

Рис. 1. Середні значення кластерів, що об'єднують респондентів за оцінкою факторів соціальної мобільності

Джерело: власна розробка авторів

Перший кластер містить 25% респондентів (табл. 3). Дослідження виявило, що найбільшу вагу для представників цього кластера має соціальний фактор, дещо меншу – матеріальний, освітній та професійний. Таким чином, представники першого кластера бачать рушійну силу соціальної мобільності саме в суспільстві з його принципами й закономірностями. Індивідуально-особистісні характеристики є вторинними, менш важливими.

Таблиця 3

Описові статистики для першого кластера

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	1,640000	0,568624	0,323333
Віковий	1,960000	0,351189	0,123333
Соціальний	2,520000	0,509902	0,260000
Національний	1,520000	0,509902	0,260000
Культурний	1,960000	0,351189	0,123333
Освітній	2,240000	0,663325	0,440000
Професійний	2,240000	0,522813	0,273333
Сімейний	1,840000	0,472582	0,223333
Матеріальний	2,320000	0,556777	0,310000
Територіальний	1,920000	0,493288	0,243333

Джерело: власна розробка авторів

Другий кластер об'єднує 21% опитаних (табл. 4). Для них соціальна мобільність обумовлюється насамперед культурним, професійним, гендерним, а також віковим та освітнім факторами. Таким чином, представники другого кластера вважають, що першопричиною підвищення чи зниження соціального статусу є індивідуально-особистісні характеристики людини.

Таблиця 4

Описові статистики для другого кластера

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,714286	0,462910	0,214286
Віковий	2,428571	0,507092	0,257143
Соціальний	1,952381	0,669043	0,447619
Національний	2,095238	0,700340	0,490476
Культурний	2,809524	0,402374	0,161905
Освітній	2,333333	0,577350	0,333333
Професійний	2,761905	0,436436	0,190476
Сімейний	2,095238	0,624881	0,390476

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Матеріальний	2,333333	0,483046	0,233333
Територіальний	1,904762	0,300793	0,090476

Джерело: власна розробка авторів

Третій кластер об'єднує 16% респондентів (табл. 5). Охоплені ним опитані підходять до поставленої проблеми комплексно і вважають, що принциповий вплив на соціальну мобільність мають різнотипні фактори, зокрема віковий, соціальний, освітній, професійний, матеріальний, культурний, територіальний; важливими є також гендерний, національний та сімейний фактори. Отже, представники третього кластера обумовлюють соціальну мобільність складною системою взаємопов'язаних чинників.

Таблиця 5

Описові статистики для третього кластера

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,437500	0,512347	0,262500
Віковий	3,000000	0,000000	0,000000
Соціальний	3,000000	0,000000	0,000000
Національний	2,437500	0,512347	0,262500
Культурний	2,750000	0,447214	0,200000
Освітній	3,000000	0,000000	0,000000
Професійний	3,000000	0,000000	0,000000
Сімейний	2,437500	0,512347	0,262500
Матеріальний	3,000000	0,000000	0,000000
Територіальний	2,750000	0,447214	0,200000

Джерело: власна розробка авторів

Четвертий кластер охоплює 12% опитаних (табл. 6). Аналіз виявив, що для цих респондентів соціальна мобільність насамперед пов'язана з такими факторами, як віковий, освітній, сімейний, територіальний, а також гендерний

та національний. Можна резюмувати, що представники четвертого кластера підвищення й зниження соціального статусу пов'язують з індивідуально-особистісними характеристиками та впливом найближчого оточення.

Таблиця 6

Описові статистики для четвертого кластера

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,666667	0,492366	0,242424
Віковий	3,000000	0,000000	0,000000
Соціальний	2,000000	0,000000	0,000000
Національний	2,666667	0,492366	0,242424
Культурний	2,333333	0,492366	0,242424
Освітній	3,000000	0,000000	0,000000
Професійний	2,000000	0,000000	0,000000
Сімейний	3,000000	0,000000	0,000000
Матеріальний	2,333333	0,492366	0,242424
Територіальний	3,000000	0,000000	0,000000

Джерело: власна розробка авторів

П'ятий кластер об'єднує 26% респондентів (табл. 7). Ці опитувані не схильні до диференціації окремих факторів як принципово важливих чинників соціальної мобільності. На їх погляд, зміни соціального статусу не залежать безпосередньо ні від особи, ні від соціуму. Кожного разу діють різні фактори, тому немає особливої потреби в класифікації; часто вона просто видається неможливою.

Таблиця 7

Описові статистики для п'ятого кластера

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	1,500000	0,509902	0,260000
Віковий	1,423077	0,503831	0,253846
Соціальний	1,500000	0,509902	0,260000

Фактори	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Національний	1,230769	0,429669	0,184615
Культурний	1,500000	0,509902	0,260000
Освітній	1,653846	0,485165	0,235385
Професійний	1,653846	0,485165	0,235385
Сімейний	1,230769	0,429669	0,184615
Матеріальний	1,500000	0,509902	0,260000
Територіальний	1,230769	0,429669	0,184615

Джерело: власна розробка авторів

Висновки. Соціальна мобільність є важливим соціально та особистісно обумовленим феноменом, який яскраво проявляється насамперед у нестабільні та неспокійні періоди. Теоретико-методологічний аналіз дозволив дійти висновку, згідно з яким основними чинниками, які зумовлюють зміни в соціальному статусі, є гендерний, віковий, соціальний, національний, культурний, освітній, професійний, сімейний, матеріальний та територіальний фактори. Емпіричне дослідження виявило, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність здебільшого з суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними. Разом із тим вибірка є неоднорідною, тому в різних групах вага того чи іншого фактора соціальної мобільності визначається неоднаково. Кластерний аналіз виявив, що респондентів можна розподілити за п'ятьма групами. Представники першої групи (25%) вважають більш значущою соціальну обумовленість; представники другої групи (21%) орієнтуються насамперед на індивідуально-особистісні характеристики; представники третьої групи (16%) визначають важливість усіх факторів; представники четвертої групи (12%) визнають принциповість впливу індивідуально-особистісних характеристик та найближчого оточення; представники п'ятої групи (26%) вагаються у виборі конкретних факторів і сумніваються в принциповій вимірюваності чинників соціальної мобільності. Здійснений аналіз довів, що в сучасному українському суспільстві представлені різні

погляди на природу й обумовленість соціальної мобільності. Подальші дослідження доцільно спрямувати на диференціацію факторів соціальної мобільності з урахуванням гендерно-вікової специфіки опитуваних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аязбаєва А. С. Соціальна мобільність у сучасному суспільстві. *Вісник науки та освіти*. 2023. №7(13). С. 1061–1071. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-1061-1071](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-1061-1071) (дата звернення: 27.04.2024).

2. Біляєв Я. М. Удосконалення державної політики соціальної мобільності молоді в Україні. *Держава та регіон. Серія: Державне управління*. 2019. №3(67). С. 33–38. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-3401-2019-3-6> (дата звернення: 27.04.2024).

3. Буряк О. Міжкласова мобільність: життя на рубежах. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2020. №23(6-7). С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.15421/172060> дата звернення: 27.04.2024).

4. Завацький Ю. Соціально-психологічна специфіка соціальної мобільності особистості в період криз. *Психологія особистості*. 2021. № 1. Т. 11. С. 46–53. URL: <https://doi.org/10.15330/ps.11.1.46-53> (дата звернення: 27.04.2024).

5. Конюкова І. Я., Сидоровська Є. А. Соціальний статус у сучасній міжкультурній комунікації. *Культура і сучасність*. 2022. №1. С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2022.262556> (дата звернення: 27.04.2024).

6. Краснощок І. П. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. №194. С. 144–150. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-144-150> (дата звернення: 27.04.2024).

7. Кривошеїн В. В., Примуш М. В. Соціальні ліфти як механізм реалізації державної молодіжної політики. *Вісник Донецького національного*

університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки. 2021. №6. С. 63–68. URL: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2021.6.10> (дата звернення: 27.04.2024).

8. Куцос О. І. Класифікація визначень поняття «концепт» методом кластерного аналізу. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. №24. Т. 1. С. 171–175 URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.1.33> (дата звернення: 27.04.2024).

9. Остапенко О. Вертикальна соціальна мобільність в Україні в умовах українсько-російської війни. *Філософські обрії*. 2023. №47. С. 89–100. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.47.282581> (дата звернення: 27.04.2024).

10. Садовніков О. К., Сергієнко Т. В. Соціальна мобільність в Україні на момент 2023 року. *Грааль науки*. 2023. №27. С. 432–434. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.12.05.2023.068> (дата звернення: 27.04.2024).